

vet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakış, Erzurum 1997; *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerinde Bir Münakaşa* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1997; Betül Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri: 1923-1938*, Ankara 1998; Hüseyin Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri: 1939-1950*, Ankara 1998; Ramazan Kaplan, *Klasikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)*, Ankara 1998; Hacer Gülşen, *Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Edebî Tenkit*, İstanbul 2005; İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul 2006, s. 743-826; Menderes Coşkun, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit (Şairin Şaire Bakış)*, Ankara 2007; Fazıl Gökçek, *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlar*, İstanbul 2007; Mehmet Rifat, *Bizim Eleştirmenlerimiz*, İstanbul 2008; Âlim Gür, *Türk Tenkit Tarihi (Ders Notları)*, Konya 2009; Mustafa Nihat Özön, "Edebiyatımızda Münakaşalar", *Oluş*, sy. 2, 4-7, 8-12, Ankara 1939; *TDI*, (Eleştiri özel sayısı I), sy. 142 (1963); a.e. (Eleştiri özel sayısı II), sy. 234 (1971); Birol Emil, "Mîzancı Murad Bey'in Edebiyat ve Tenkide Dair Görüşleri", *TDED*, XIX (1971), s. 119-143; *Hece* (Eleştiri özel sayısı), sy. 77, 78, 79, Ankara 2003; Âlim Kahraman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Eleştiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (Yeni Türk Edebiyatı Tarihi II), IV/8, İstanbul 2006, s. 245-258; Şecaattin Tural, "Türk Edebiyatında Eleştiri: Cumhuriyet Devri", a.e., s. 259-310; Ekrem Işın, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eleştiri", *TCTA*, II, 431-440.

ABDULLAH UÇMAN

TENKÎT

(التنكيت)

Aynı kapsamda yer alan nesnelere belli bir amaçla ve özellikle birini nükte gereği zikretmek anlamında edebiyat terimi.

Sözlükte "çalı, çırpı vb. şeylerle toprağı eşeleyip iz bırakmak; zihnini bir noktada yoğunlaştırmak" anlamındaki **nekt** kökünden türeyen **tenkît** "zekâ eseri nükteli söz söylemek" demektir. Bu mâna, *في نكت* "نكت في الأرض بقضيبه" (toprağı çubukla eşeleyip iz yaptı) biçimindeki kullanımdan hareketle söz sahibinin dile getirdiği herhangi bir inceliğin (nükte) muhatap üzerinde iz bırakması ilişkisine benzetilmiştir (*Lisânü'l-ʿArab*, "nkt" md.; İbn Ma'sûm, V, 353). Terim olarak "söz sahibinin, aynı kapsamda yer alan ve benzer anlamlara gelen nesnelere özellikle birini belli bir amaçla ve bir nükte gereği zikredip ona dikkat çekmesi" diye tanımlanır (İbn Münkız, s. 56; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 500). Söz konusu unsurun diğerlerine tercih edilmesinde bir inceliğin bulunmaması durumunda onun zikredilmesinin bir anlamı kalmaz ve bu bir kusur sayılır. Sosyokültürel bağlam ve genel kabul unsurun diğerlerine tercih edilmesini haklı kılmalıdır. Tenkît

sanatını ilk tanımlayan ve örneklendiren kişi İbn Münkız'dır (ö. 584/1188). İbn Ebü'l-İsba', İbn Hicce, İbn Ma'sûm el-Medenî ve Abdülganî en-Nablusî gibi müellifler onun tanımını ve koyduğu çerçeveyi aynen korumuş, sadece bazı örnekler eklemiştir.

Tenkît sanatı için "وأنه هورب الشعرى" (Şi'râ yıldızının rabbi de O'dur) âyeti (en-Necm 53/49) güzel bir örnek teşkil eder. Burada başka bir yıldızın değil özellikle şi'rânın anılmasının sebebinin İbn Abbas şöyle açıklamıştır: "Araplar arasında İbn Ebû Kebşe adlı bir kişinin gökteki en büyük yıldız kabul ederek şi'râya taptığı ve başkalarını da aynı yıldıza tapmaya davet ettiği biliniyordu. Allah Teâlâ bu durumda şi'râya tapıldığı için bilhassa onu zikretmiştir" (İbn Münkız, s. 56; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 499; Kurtubî, XX, 62). **Şu âyette de tenkît üslûbunun örnekleri bulunmaktadır: "وان من شيء إلا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون" (O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; ancak siz onların tesbihini anlamazsınız; el-İsrâ 17/44). Burada "لا تعلمون" (bilmezsiniz) yerine لا تفقهون (gereği gibi derinlemesine bilip anlamaz ve kavrayamazsınız) ifadesinin kullanılmasındaki nükte hayvanlar, bitkiler ve bütün cansız varlıkların yaratıcının kudretini ispat etmeleri suretiyle gerçekleşen tesbihi anlamının bu tür idraki gerektirmesidir. Yine ومن يعش "عن ذكر الرحمن" (rahmân olan Allah'ın zikrine karşı gözlerini kapayan kimse) âyetinde (ez-Zuhruf 43/36) "i'râz" (yüz çevirme) yerine "aşv" (gözü dumanlı görme, perdeli olma) ifadesine yer verilmesinin sebebi, i'râzın dönüşü ümit edilen ve edilmeyen şekilde ikiye ayrılmasına karşılık aşv'in sadece dönüşü olmayan bir sapkınlığı belirtmesi ve burada bunun kastedilmiş olması nüktesidir. "Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerinden" âyetinde (et-Tevbe 9/67) bunların arasındaki dayanışmaya vurgu yapılırken, "Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirinin velileridir" âyetinde (et-Tevbe 9/71) Asr-ı saâdet'te münafıkların hemen tamamının yahudi olduğuna ve aralarında kan bağı bulunduğuna işaret eden bir nükte vardır. Şair Hansâ'nın şu beyti de bu sanata güzel bir örnek teşkil eder: "يذكرني طلوع الشمس صحرا / وأذكره لكل غروب شمس" (Güneşin doğuşu Sahr'ı hatırlatır bana / Hatırlarım onu güneşin her batışında da). Kabileler arası savaşlardan birinde öldürülen kardeşi Sahr'ı hiçbir vakit unutmayan Hansâ'nın özellikle güneşin doğuşu ile batışına vurgu yapmasının sebebi, bu iki vaktin Sahr'ın cesaret ve cömertliğini en güçlü biçimde ortaya koyduğu vakitler ol-**

masıyla ifadenin bir edebî incelik barındırmasıdır. Zira güneşin doğuşu onun düşmana karşı akını, dolayısıyla cesaret ve kahramanlığını, batışı da misafirler için ateş yakıp ikramda bulunmasını, cömertliğini simgelemektedir (İbn Münkız, s. 57; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 500; İbn Hicce, II, 305).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Münkız, *el-Bedî fî nakdi'ş-şi'r* (nşr. Ahmed Ahmed Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 56-58; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 499-502; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 212-221; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî v.dğr.), Beyrut 1427/2006, XX, 62; İbnü'l-Esir el-Halebî, *Cevherü'l-kenz: Telhîşu Kenzi'l-berâ'a fî edevâti zev'i'l-yerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye, ts. (Münşeatü'l-maârif), s. 216-217; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bed'iyye* (nşr. Nesîb en-Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 274-275; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin Hevvârî), Beyrut 1426/2006, II, 305-306; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 396-397; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fî envâfi'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Necef 1388/1968, V, 353; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 173-174; İbn'âm Fevval Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-mulfaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut 1996, s. 399-402.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

TENSİK

(التسيق)

Bir ifadede yer alan kelimeleri birbiriyle uyumlu biçimde güzel sıralama anlamında bedî' terimi.

Sözlükte "sıralamak, inci vb. şeyleri düzgün dizmek, sözün kelimelerini inci dizisi gibi sıralamak" anlamındaki **nesk** kökünden türeyen **tensik** "düzgün biçimde dizmek" demektir (*Lisânü'l-ʿArab*, "nsk" md.). Bu edebî sanat kaynakların birçoğunda **hüsn-i nesak** diye geçer; ayrıca **hüsnü't-tenessuk**, **tertîb**, **hüsnü't-tertîb**, **hüsnü'l-irtibât** şeklinde de anılır. Bedî' ilminde tensik, bir beyit veya ibare içinde yer alan kelime yahut cümleciklerin edebî zevke uygun ve üslûba güzellik verecek biçimde sıralanmasıdır. Konuyla ilgili en geniş açıklamayı "hüsnü'n-nesak" adıyla İbn Ebü'l-İsba' el-Misrî yapmıştır. Misrî'ye göre hüsn-i nesak nesirde kelimelerin, şiirde beyitlerin edebî zevki okşayacak bir uyumla dizilmesidir. Bu dizilme atif harfleriyle yapılabileceği gibi bu harfler kullanılmadan da olur. Burada en önemli şey, kelimelerin

TENSİK

cümle ve beyitlerde düzenli ve mükemmel sıralanması yanında aralarında tam bir uyum ve kaynaşmanın bulunması, ayrı veya dizim içinde iken aynı güzelliği ve mükemmelliği korumasıdır. Sıralamada önem dereceleri, olayların kronolojik seyri, mantıkî silsile ve fiilî durum gibi hususlar esas alınır. Kur'an-ı Kerim'de, "Sonunda 'Ey arz, suyunu yut! Ey gök sen de yağmuru tut!' denildi. Su kesildi, iş bitirildi, gemi Cûdî'ye demirledi ve zalim güruh için 'lânet olsun' denildi" meâlindeki âyette (Hûd 11/44) sıralamada kronoloji ve fiilî durum esas alınmıştır. Çünkü amaç, Nûh tûfanında uzun zaman gemide kalan insanlarla diğer canlıların bir an önce buradan kurtulup karaya ayak basmasının sağlanması olduğundan âyet her tarafı kaplayan suların çekilmesini belirten ibare ile başlamakta, yerde tekrar su birikmemesi ve karaya çıkanların bundan zarar görmemesi için yağmura kesilmesi emredilmekte, ardından suların kesildiği ve işin bittiği (ölenlerin öldüğü, kalanların kaldığı) haber verilmektedir. Geminin ileriki nesillere ibret olarak sabit bir yerde bulunması için Cûdî'de karar kılması da işin bitmesine bağlıdır. Âyetin zalimlere beddua ile sona ermesi helâk olayının zulüm yüzünden meydana geldiğini ve sadece zalimleri kapsadığını bildirme amacı taşıdığından vak'alar dizisinin sonunda yer alması gerekir (İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 425-428; *Bed'ü'l-Kur'ân*, s. 164-165).

Müstakil olarak da ele alınan tensîku's-sıfât sanatında bir mevsufla ilgili sıfatlar övme, yerme veya bir hususu açıklama amacına yönelik olarak ardarda sıralanır. Bu sanattan "cem'u'l-evsâf" adıyla ilk söz eden kişi Kâdî Ebû'l-Hasan el-Cürçânî'dir (*el-Vesâta*, s. 47). İbn Kayyim el-Cevziyye sıralanan sıfatlar arasında bağlaç kullanılmamasını şart koşar (*el-Fevâ'id*, s. 211). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, "الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر... الخالق البارئ المصور..." (O mülkün sahibi, eksiklikten münezzeh, esenlik veren, güven veren, gözetip koruyan, üstün olan, istediğini kuvvetiyle yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır ... O yaratan, var eden, şekil verendir) (el-Haşr 59/23-24) âyetlerinde övme, Kalem sûresinin (68) 10-13. âyetlerinde yerme ve Tahrim sûresinin (66) 5. âyetinde sıfatların açıklama amacıyla sıralanışı görülmektedir. Şu hadiste de açıklama amacıyla sıfatların ardarda gelmesi söz konusudur:

ألا أخبركم بأحبكم إليّ وأقربكم مني مجلس يوم القيامة: أحاسنكم أخلاقاً، المواطنون أكنافاً، الذين يألفون ويؤلفون.
ألا أخبركم بأبغضكم إليّ وأبعدكم مني مجلس يوم القيامة: أسوأكم أخلاقاً، الثرثارون، المتفيهقون.

(Size kıyamet gününde benim en çok sevdiğilerimi, meclisleri bana en yakın olanlarınızı haber vereyim mi? Bunlar ahlâkı en güzel ve alçak gönlü olanlarınız, insanlarla iyi geçinen, onları seven ve sevilenlerinizdir. Size kıyamet gününde en sevmediğim, meclisleri bana en uzak kimseleri de haber vereyim mi? Bunlar sizin en kötü ahlâklılarınız, geveze ve boşboğaz olanlarınızdır) (*Müsned*, IV, 193, 194; Tirmizî, "Birr", 71).

Dizim güzelliği bazan zıtların mantıkî bir taksimle aynı ifade içinde birleştirilip kaynaştırılmasından da ileri gelebilir. Ebû Nûvâs'ın şu kıtası buna örnektir: "وإذا جلست إلى المدام وشربها / فاجعل حديثك كله في الكأس // وإذا نزعتم عن الغواية فليكن / لله ذاك النزع لا للناس" (İşret meclisinde isen bütün sözlerin kadeh üzerine olsun / Sefahati bırakacaksın bu bırakışın insanlar için değil Allah için olsun) (*Divân*, II, 13). Burada iki karşıt tema (mücün ve zühd) ifadede aynı şeymiş gibi kaynaştırılarak bir uyum içinde ortaya konulmuştur. İki karşıt temanın kaynaşmasını sağlayan ortak unsur iyilikte de kötülükte de riyanın çirkinliğinin vurgulanmasıdır.

Başta tabakat ve terâcim kitaplarında biyografi sahibinin tanıtıldığı cümleler olmak üzere sanatlı nesir parçalarında, özellikle edebî mektuplar ve makâmât türü eserlerde tensîku's-sıfâta dair bol örnek bulunmaktadır; "Fülânün... hasenü's-sire, nakıyyü's-serire, tayyibü'l-a'râk, kerîmü'l-ahlâk, tâhirü'n-neseb, zâhirü'l-haseb, hamîdü's-şemâil, kesîrü'l-fezâil" gibi. Bu tür metinlerde sıralamada geçen seci ve aliterasyonlar tensîkin güzelliğini artırır. Diğer taraftan manzumelerde veya Kur'an âyetleri gibi üstün edebî metinlerde bir beyit yahut ifade içinde tescî, takfiye, tarsî, tesmî, teczie, taştîr, tefvîf ve mûmâselet gibi adlarla anılan kafiyeli, secili, aliterasyonlu, vezinli unsurların bulunması ifadenin güzelliğine güzellik katar: "إِنَّ الْأَبْرَارَ لَنُؤْمِرُونَ فِي الْأَرْضِ لَنُعَلِّمُهُمُ الْوَعْدَ الَّذِي لَوَعَدْنَاهُمْ لَنُؤْمِرَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُؤْمِرُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُؤْمِرُهُمْ فِي الْأَرْضِ" (Na'im içindedir ebrâr, cahîm içindedir füccâr) (el-İnfitâr 82/13-14). Aynı şekilde manzumelerdeki sıralamada cem', tefrik, taksim, siyâkatü'l-a'dâd, leff ü neşr ve müzâvece gibi bed' nevilerinin bulunması dizim güzelliğini etkiler. Mütenebbî'nin bir hükümde (tanıma hükmü) yedi ismi birleştirdiği (siyâkatü'l-a'dâd) beyti bu türdendir: "فالخيل و الليل والبيداء تعرفني / والرمح والسيف والقرطاس والقلم" (At, gece ve çöl tanır beni / Mızrak-kılıç, kitap-kalem de) (*Divân*, III, 339). Kur'an-ı Kerim'de kıyamet

günü insanların ashâbü'l-meymene, ashâbü'l-meş'eme ve sâbikün adıyla üç sınıfa ayrılacağı belirtildikten sonra her birinin durumunun ve niteliklerinin ayrıntılı şekilde beyan edilmesi (el-Vâkıa 56/8-48), yine hadislerde iyi ve kötü hasletler, insan grupları vb. açıklanırken yapılan sınıflama ve sıralamalar taksim ve tensîk sanatlarının güzel örneklerindedir. Hz. Peygamber'in edebî sanatlarla övüldüğü uzun manzumeler olan bed'iyyâtta ve onların şerhlerinde tensîk sanatıyla ilgili güzel beyitler görülür. Özellikle Safiyyüddin el-Hillî ile Abdülganî en-Nablusî'nin beyitleri birer şahe-ser kabul edilir: "والذئب سلم والجني أسلم / والذئب سلم والجني أسلم" (Kurt selâma durdu, cin müslüman oldu / Yılan konuştu, dile geldi ölümler kabirlerinde) (Safiyyüddin el-Hillî, s. 249).

"كالطود في عظم، كالبدر في شرف / كالتيث في هيبة" (Dağdı azamette, dolunaydı şerefte / Aslandı heybette, yağmurdu cömertlikte) (Nablusî, s. 214). Burada da görüldüğü gibi kategorik sıralamalar tensîk sanatına ayrı bir güzellik katmaktadır. Bunlardan ilk beyitte mûcizelere, ikinci beyitte benzetmelere dahil olan unsurlar ardarda sıralanmıştır. Kasidelerde beytül'-kasid de (en güzel beyit) lafzı ve anlamıyla kendine yeterli olduğu, önündeki ve sonundaki beyit dizisiyle tam bir uyum ve kaynaşma halinde bulunduğu için hüsn-i nesakin örneklerinden kabul edilmiştir (a.g.e., a.y.).

Fars edebiyatında tensîk-i sıfât olarak adlandırılan bu tür bazan övgü, bazan da hiciv maksadıyla kullanılmıştır. İran edebiyatının en eski metinlerinden olan Avesta'da tensîk örneklerine çokça rastlanır. XII ve XIII. yüzyıllarda nesirde sözü süslemek ve çeşitlendirmek için bu sanattan yararlanılmıştır. Şiirde Horasan akımının temsilcisi sayılan Unsûrî tensîk sanatını şiirlerinde en çok kullanan şairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfât, "Tensîk" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 519, 673; *Müsned*, IV, 193, 194; Ebû Nûvâs, *Divân* (nşr. İliyyâ el-Hâvî), Beyrut 1987, II, 13; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ, *'İyârü's-şî'r* (nşr. Abbas Abdüssâtir), Beyrut 1402/1982, s. 54-59; Mütenebbî, *Divân* (Ukberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-Divân* içinde, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, III, 80, 339; Ebû'l-Hasan el-Cürçânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve ḥuşûmih* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm – Ali M. el-Bicâvî), Kahire-Beyrut 1386/1966, s. 47-48; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 268-269; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'ıku's-sihr fi deka'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1342, s. 51-52; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 291; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Ka-

hire 1383, s. 425-428, 536-539; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 164-165, 246-247; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü'l-tevessül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1980, s. 248; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütüb), VII, 131; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesib Neşâvî), Dimaşk 1402/1982, s. 249; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'idü'l-müşevviķ ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 211-213; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 415-416; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 404-405; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefeħâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 214-216; Sâmî ed-Dehhân, *Şerhu Dîvânî Şar'î'l-gavâni*, Dimaşk 1376/1957, s. 325; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebî*, Tahran 1363 hş., II, 292-293; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalaha-ti'l-belâğiyye ve te'avvürühâ*, Bağdad 1406/1986, II, 348-351, 367-369, 434, 436, 444; Hüseyin Hatîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., s. 239-240; Perîsâ Sencâbî, "Tensîk-ı Şifât", *DMBİ*, XVI, 221-222.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında tensik Fars edebiyatının etkisiyle "tensik-i sıfât" ve "siyâkatü'l-a'dâd" şeklinde de geçmektedir. Bu sanat için günümüzde "sürekli nitelme, kerteleme, tırmanma" gibi adlar teklif edilmiştir. Osmanlı belâgat literatüründe *Mutavvel Tercümesi*'nden itibaren *Teshîlü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi'*, *Arûz-ı Türkî (Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî')*, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* ve *Mebâni'l-inşâ* gibi eserlerde yer alan tensik sanatı son eserde sanâyi-i ma'neviyye, diğerlerinde sanâyi-i lafziyye arasında zikredilmiştir. Bu farklılık, Kaya Bilgegil'in işaret ettiği gibi edâya sağladığı âhenk yönünden lafız sanatlarıyla, mânaya verdiği kuvvet yönünden mânâ sanatlarıyla irtibatlandırılmasından kaynaklanmış görünmektedir.

Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* ve Diyarbekirli Said Paşa'nın *Mizânü'l-edeb* adlı eserlerinde sanâyi-i lafziyye ve ma'neviyye arasında tensik konusu bulunmazken Reşid Paşa ve Muallim Nâci'nin eserlerinde tensike yer verilmiştir. Muallim Nâci irtikâî ve inhitâtî diye ikiye ayırdığı tensikî şöyle tanımlanmıştır: "Sıra ile zikrolunacak şeyleri aşağıdan yukarı yahut yukarıdan aşağı tertip üzere irad etmektir." Nâci tensik-i irtikâiye şu örneği vermiştir: "Esselâm ey emîr-i Âl-i resûl / Esselâm ey enîs-i cân-i Betûl // Esselâm ey nühüfte nûr-ı celî / Esselâm ey fûrûğ-ı kalb-i Alî // Esselâm ey şehîd-i gam-perver / Esselâm ey hafid-i peygamber." Muallim Nâci bu örnek için şu açıklamayı yapmaktadır: Şair Hz. Hüseyin'e önce "enîs-i

cân-ı Betûl", ardından "fûrûğ-ı kalb-i Alî", daha sonra "hafid-i peygamber" demek suretiyle onun değerini nesbiyle irtibatlandırarak gittikçe yükselen niteliklerle anıp selâmlamakta ve zihinlerde onun yerini daha da belirginleştirmektedir.

Recâizâde Mahmud Ekrem *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta konuya iki ayrı başlık altında temas etmiştir. Konuyu önce Batı retoriğinden hareketle ele almış, kaynağı olan Emile Lefranc'ın tanımını tercüme ederek "sâid" ve "hâbit" taksimiyle "tedrîc" başlığı altında vermiştir: "Bir nevi mecazdır ki onunla müellif hayalden hayale, fikirden fikre derece derece çıkararak veya inerek istediği noktaya vâsil olur." Recâizâde tedrîc-i sâide Abdülhak Hâmid'in şu cümlelerini örnek göstermiştir: "Târik b. Ziyâd nefer değil, serdar değil bir ordu idi, bir kale idi ... Târik b. Ziyâd ordu değil, kale değil bir iklim idi." Daha sonra "tensik-i sıfât" başlığıyla konuya tekrar temas etmiş, "Eşhas ve eşyadan birini tavsif için sıfât-ı mütevâliye irad etmektir" şeklinde bir tanım vermiştir. Ayrıca tekellüfsüz bir şekilde kullanılmasının gereği üzerinde önemle durduğu sıfatların tabiiilikten uzaklaşmadan sıralanması halinde makbul, sanat göstermek maksadıyla gelişigüzel ardarda sıralanmasının yersiz olacağını söylemiş ve şu örneği yazmıştır: "Hâsılı mehd-i insâniyyet, mescid-i aksâ-yı diyânet, evvelîn-i dershâne-yi hikmet, dârü'l-muallimîn-i ma'rifet, numûne-i umrân-ı medeniyyet, meşrik-i envâr-ı ma'delet olan Asya kıtası ..." Nâmîk Kemal'den aktarılan bu cümlede Asya kıtası insanlığın doğduğu yer olmaktan başlanıp medeniyet eserlerinin bulunduğu yer diye övülmüş, ardından adalet nurlarının ilk parladığı bir bölge olarak nitelendirilmiştir.

Muallim Nâci'nin tensik için yaptığı tanım Recâizâde'nin tedrîc için yaptığı tanımla örtüşmekte, ilkinin irtikâî-inhitâtî taksimi ikincisinin sâid-hâbit şeklindeki bölümlenmesiyle uyum göstermektedir. Eskilerin tensik veya tensik-i sıfât dedikleri sanatı Recâizâde doğrudan sıfat kullanımının dışındaki anlatımlar için tedrîc sözüyle karşılamaktadır. Kâzım Yetiş'in tedrîcin ilk defa *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta görüldüğünü söylemesi bu farklı anlayışa işaret sayılmalıdır. Bu durumda tensik-i sıfâtın aynı amaçla ve bilhassa sıfatların sıralanmasından ibaret bir farklılık söz konusudur. Türk Dil Kurumu'nun *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*'nde de (Ankara 1948, s. 65) tensik ve tedrîce iki ayrı sanat gibi ayrı başlıklar altında yer ve-

rilmiştir. Ancak Muallim Nâci ve Recâizâde'nin örnekleri incelendiğinde ifadelerde kullanılan kelimelerin sıfat veya isim olmasının çok önemli bir fark teşkil etmediği görülür. Her iki sanatta tanıtılan veya övülenlerin daha iyi anlatılması, zihinde en güzel biçimde canlandırılması gibi maksatlar öne çıkmaktadır. Bu iç içe giriş sanatın Arap edebiyatındaki değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Konuyu ele alan belâgatçıların verdiği tariflerden hareketle tensikî "bir varlık ya da kavramın okuyucu veya dinleyicinin zihninde yazı yahut sözle en güzel şekilde ifade edilerek canlandırılması amacıyla en uygun kelimeler ve özellikle sıfatlar seçilip âhenk ölçülerine göre en etkili biçimde gittikçe yükselen veya alçalan bir derecelendirme ile sıralanması suretiyle ifadeye kuvvet ve güzellik kazandırılması" diye tanımlamak mümkündür. Bunun en mükemmel örneklerinden biri Mehmed Âkif'in Çanakkale şehitlerine hitabında görülmektedir: "Sen ki İslâm'ı kuşatmış boğuyorken hüsrân / O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın / Sen ki rûhunla berâber gezer ecrâmı adın / Sen ki a'sâra gömülsen taşacaksın ... Heyhât / Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât ... / Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber / Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber." Türk edebiyatında tensikin klasik örneklerinden biri, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süedâ*'sında (s. 144) Hz. Hasan'ın ağzından annesi Fâtıma, babası Ali ve dedesi Hz. Muhammed muhatabı bir yahudiye tanıtılırken onların niteliklerinin en doğal biçimde ve en kolay anlaşılacak şekilde ifade eden sıfatların ardarda sıralandığı paragraftır. Nitekim Hz. Ali hakkındaki, "Vâlidim şîr-i yezdân, şâh-ı merdân, muhadid-i cihât-ı mekârim, muhter-i kavânin-i merâhim, musallî'l-kibleteyn, kurretü'l-ayn-ı seyyidü's-sekaleyn, reisü'l-evliyâ, enîsü'l-enbiyâ yani Aliyy-i Murtazâ" sözleri etkili bir ifadedir. Ganizâde Mehmed Nâdirî'nin Resûl-i Ekrem'in vasfında söylediği nâ'tındaki şu beyitler de bu sanatla ilgili örneklerin başında gelmektedir: "Medâr-i hilkat-i âlem bahâr-ı tiynet-i âdem / Süvâr-ı arsa-i târem emîr-i meclis-i gabrâ // Habîb-i hazret-i izzet tabîb-i illet ü zillet / Kefîl-i rahmet-i ümmet defîl-i cennetü'l-mevâ // Hatâ-püşende-i müznib atâ-bahşende-i tâib / Emân-i meşrik u mağrib emîn-i Yesrib ü Bathâ // Cenâb-ı Ahmed-i mürsel imâm-ı zümre-i kümmel / Mufasssâz-ı her mücmel rumûz-âmûz-ı her dâ-nâ."